

Universiteit Utrecht

De 'Core Business' van de VOC

Markt, macht en mentaliteit vanuit overzees perspectief

Gerrit Knaap

Oratie 10 november 2014

Gerrit Knaap

De ‘Core Business’ van de VOC

Markt, macht en mentaliteit
vanuit overzees perspectief

Universiteit Utrecht

Oratie

Oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Overzeese en koloniale geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, vanwege het Huygens ING, 10 november 2014.

*Mijnheer de Rector Magnificus,
Geachte dames en heren,*

Op 28 september 2006 sprak toenmalig premier Jan Peter Balkenende tijdens de Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer, in reactie op kanttekeningen bij het economisch herstel, de woorden:

“Ik begrijp niet waarom jullie er zo negatief en vervelend over doen. Laten we blij zijn met elkaar. Laten we zeggen: ‘Nederland kan het weer!’; die VOC-mentaliteit. Over grenzen heen kijken! Dynamiek! Toch?”

Balkenende associeerde de VOC met handelsgeest, durf en daadkracht in vreemde oorden, ver over de grenzen. Blijkbaar het meest geslaagde voorbeeld van wat de Gouden Eeuw Nederland economisch had gebracht. Er zijn meer politici die dergelijke beelden van de VOC koesteren. Zo voert het *NRC Handelsblad* van 7 december 2013 Ton Hooijmaijers, voormalig provinciebestuurder, ten tonele, die beweert in 2009 te zijn gepolst om staatssecretaris van Economische Zaken te worden en daarover met zijn partijleider Mark Rutte sprak: “Ik zei tegen Mark: je moet de wereld verdelen in vijf handelscontinenten. Die krijgen allemaal een eigen staatssecretaris en die geef je een schop onder hun kont het vliegtuig in met maar één doel: handel binnenhalen voor Nederland. Net als de VOC.”

Natuurlijk zijn er binnen en buiten de politiek in 2006 allerlei personen geweest die gewezen hebben op het geweld en de uitbuiting waarmee de VOC is geassocieerd, een associatie die mogelijk negatieve gevolgen zou kunnen hebben voor de reputatie van het huidige Nederland in de wereld. De manier waarop Balkenende de term ‘VOC-mentaliteit’ gebruikte was vooral metaforisch. Daadkrachtig ondernemerschap tot ver over de grenzen is hetgeen waar Nederland volgens de politieke en economische elite in deze tijd van globalisering behoefte aan heeft. Er wordt naar parallellen in de geschiedenis gezocht.¹ De VOC is een goede kandidaat, niet

1 Naar aanleiding van de discussie over de ‘VOC-mentaliteit’, publiceerde

in de laatste plaats omdat die actief was in Azië, het werelddeel dat in de een-en-twintigste eeuw de toekomst schijnt te hebben. De VOC had het maar liefst twee eeuwen uitgehouden en zou in de achttiende eeuw verantwoordelijk zijn geweest voor circa 13% van de buitenlandse handel van de Nederlandse Republiek, import en re-export gecombineerd.²

De geschiedenis van de VOC is rijk geschakeerd, kent vele facetten. Ik zal mij vanmiddag beperken tot de vraag waar het succes van de VOC nu eigenlijk op gebaseerd was? Vanuit het perspectief van de economische historicus is de zojuist genoemde 13% van de buitenlandse handel overtuigend genoeg om van een groot en langdurig succes te spreken, resultaat van een gedurfd en daadkrachtige handelsgeest. Maar er zijn ook andere perspectieven dan die van de handelsbalans, bijvoorbeeld door de focus te richten op de mensen die bij het succes betrokken waren, in de Republiek, maar meer nog overzee. Hun durf en daadkracht beperkten zich bepaald niet alleen tot de handel. Om u alvast een indruk te geven welke richting ik vandaag zal uitgaan, verwijs ik graag naar hoofdstuk 2 van mijn dissertatie over Ambon, medio jaren '80, getiteld 'De VOC-staat en haar onderdanen'.³

Het aantal betrokkenen bij de VOC is over twee eeuwen talrijk geweest. Boxer had het in *Dutch Seaborne Empire* over 30.000 werknemers op het einde van de zeventiende eeuw. Deze schatting betrof zowel de Republiek, het Octrooigebied⁴, zeg maar de Oost, alsmede de scheepvaartbewegingen daartussen. In de Republiek

het *Historisch Nieuwsblad* G. van Hengel, *Een ondernemend volkje; Hoe Nederland zich wereldwijd op de kaart zette* (Diemen 2008), 7-10.

2 J. de Vries en A. van der Wouden, *The First Modern Economy; Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815* (Cambridge 1997), 457-462.

3 G. Knaap, *Kruidnagelen en Christenen; De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Ambon, 1656-1696* (2e herziene druk; Leiden 2004), 37.

4 Onder Octrooigebied wordt verstaan de zeeën en landen beoosten Kaap de Goede Hoop en bewesten Straat Magellanes, die bij het Octrooi van 1602 exclusief qua handel en scheepvaart aan de VOC waren toegewezen.

waren er in de eerste plaats de bewindhebbers, de directeuren, en de participanten, de aandeelhouders. Bewindhebbers waren er 60. Het aantal aandeelhouders is moeilijker vast te stellen, maar extrapolerend vanuit de situatie in Amsterdam zal het gemiddeld jaarlijks aantal ongeveer 1500 zijn geweest. Ook het getal werknemers in de Republiek is moeilijk in te schatten. Wederom extrapolerend vanuit Amsterdam zou men mogen stellen dat de VOC in de achttiende eeuw vermoedelijk zo'n 3000 man in dienst had. Overzee ging het om veel grotere getallen. Op basis van het werk van Bruijn en Gaastra is het duidelijk dat er in de zeventiende en achttiende eeuw jaarlijks gemiddeld ongeveer 4900 personen uit de Republiek vertrokken en ongeveer 1800 hoopten daar terug te keren. Het jaarlijks gemiddelde aantal werknemers overzee is door Lequin voor de achttiende eeuw op maar liefst 21.674 gesteld.⁵

Kooplieden overzee

Ik denk dat het goed is ons te realiseren dat alles bij de VOC bepaald werd door de lange afstand naar de Oost en bijgevolg de langdurige bedrijfscyclus. Schematisch gezien duurde die ongeveer drie jaar. Het eerste jaar werd vooral besteed aan het uitrusten van schepen en de uitreis naar de Oost. In het tweede jaar werden de uit de Republiek afkomstige zaken en personen verder verspreid in Octrooigebied en ook retourgoederen ingenomen. Het derde jaar bestond uit de thuisreis naar de Republiek en de verkoop van de meegebrachte producten in de vestigingssteden van de VOC. Eigenlijk werd er dan, dus pas na drie jaar, substantieel verdiend. Het avontuur voor de betrokkenen speelde zich voor een belangrijk deel, bijna de helft

5 C.R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800* (London 1965), 69; J.R. Bruijn, E.S. Gaastra, I. Schöffner, *Dutch Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries* (Deel 1: 's-Gravenhage 1987), 144; E.S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC* (4e druk; Zutphen 2002), 21, 34, 163; F. Lequin, *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18e eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (2e herziene druk; Alphen aan den Rijn 2005), 89.

van de tijd, af op lange scheepsreizen, 4789 vanuit de Republiek naar diverse plaatsen in de Oost en 3401 terug.⁶

Om een idee te krijgen van de situatie op zo'n scheepsreis heb ik een achttiende-eeuwse Oost-Indiëvaarder, de Renswoude, gevolgd op zijn tochten.⁷ Ik beperk mij hier tot de mensen aan boord van één transoceanische uitreis, namelijk de tocht van de Republiek naar Ceylon in 1760-1761. Volgens de database van *VOC-Opvarenden* vervoerde de Renswoude 324 'opvarenden' en 21 'begunstigden'.⁸ Begunstigden waren een soort van passagiers, onder meer vrouwen en kinderen. De 324 'opvarenden', de eigenlijke werknemers, betrof 143 mannen van de zeevaart, inclusief enige ambachtslieden en chirurgijns, en 181 militairen. De meest voorkomende militaire rang was de soldaat en onder de zeelieden de busschieter. Een busschieter was een ervaren zeeman, die ook kanons kon bedienen. De grote afwezige categorie op de Renswoude waren de lieden van de 'negotie' of 'commercie', dat wil zeggen de kooplieden en het bijbehorende administratieve personeel. Voor zover zij onder de 'begunstigden' verborgen waren, kan het hooguit om een handvol mensen zijn gegaan. Dat er geen kooplieden aanwezig waren, was op zichzelf geen ramp, want tijdens de scheepsreizen werd geen handel gedreven. De handel vond namelijk in het Octrooigebied aan land plaats.

Zoals gezegd waren volgens Lequin in Octrooigebied in de achttiende eeuw jaarlijks gemiddeld 21.674 werknemers in dienst. Dit cijfer is gebaseerd op de te Batavia opgemaakte generale land- en zeemonsterrollen. De landmonsterrollen betroffen al het aan land gestationeerde personeel, inclusief zeelieden werkzaam op kleinere lokaal gebruikte vaartuigen en aan de wal, bijvoorbeeld ter bediening van de artillerie. De zeemonsterrollen betroffen de zeelieden en andere

6 Bruijn e.a., *Dutch Asiatic Shipping*, 96.

7 De Renswoude figureerde summier al in de introductie van een eerdere studie, zie G.J. Knaap, *Shallow Waters, Rising Tide; Shipping and Trade in Java around 1775* (Leiden 1996), 2. Zie voor een deel van de vaargeschiedenis van de Renswoude <http://resources.huygens.knaw.nl/das/> en voor de ladingen <http://resources.huygens.knaw.nl/boekhoudergeneraalbatavia/>.

8 <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl>.

opvarenden van de grote Oost-Indiëvaarders, actief in Octrooigebied. Lequin berekende ook gemiddelden voor de diverse categorieën van dienst. De verdeling voor het personeel aan land was 57% militairen, 16% zeelieden, 9% ambachtslieden, 8% civiele dienstwerkers, 2% geneeskundige werkers, 1% werkers ten behoeve van kerk en scholen, en een categorie diversen van 7%.⁹ Draggers van de handelsgeest moeten gezocht worden onder de civiele dienstwerkers, een verzamelcategorie voor lieden van bestuur, handel en administratie. Deze sector liep van de rang van de gouverneur aan de top tot de schrijver onder aan de ladder. De rangen die het meest aan een handelspraktijk refereren zijn die van opperkoopman, koopman en onderkoopman. Om uit te vinden waar de kooplieden mee bezig waren, heb ik de landmonsterrollen van 1760 nader geanalyseerd.¹⁰

Er waren in 1760 33 opperkooplieden, 79 kooplieden en 304 onderkooplieden, totaal 416 man, zijnde ruim 2% van het totale landpersoneel. Één op de vijftig, niet echt veel. De monsterrol geeft ons ook enig inzicht in de werkelijke functies achter de rangen. Die varieerde zeer. Bij de opperkooplieden waren er wel 16 verschillende functies, bij de gewone kooplieden zelfs 28 en bij de onderkooplieden 23. Onder de opperkooplieden was de meest voorkomende functie die van ‘secunde’, dat wil zeggen de tweede in een gewestelijke hiërarchie, de persoon direct volgend op een gouverneur. De secunde was meestal de hoofdadministrateur. Bij de gewone kooplieden en de onderkooplieden waren veel functies helaas niet gespecificeerd. Veelzeggend bij de kooplieden was niettemin dat de functie van ‘resident’, dat wil zeggen hoofd van een sub-gewestelijke bestuursseenheid, vaak werd aangetroffen. Bij onderkooplieden

9 Lequin, *Het personeel*, 83-88. In de percentages zit een kleine vertekening omdat Lequin de artilleristen niet onder de militairen heeft meegeteld maar onder diverse dienstdoeners.

10 NA, VOC 5208. Mijn dank gaat uit naar Michiel de Jong (NLDA), die mij geholpen heeft bij het verzamelen van de gegevens. Voor drie in 1760 ontbrekende gewesten, dat wil zeggen Palembang, Japan en Djambi zijn de monsterrollen van 1759, VOC 5207, geraadpleegd.

ging het vaak om een tweede of derde man na een koopman of opperkoopman, dus een typische adjunct-positie. Het geheel van de drie koopmansrangen overziende moet geconstateerd worden dat er betrekkelijk weinig categorieën waren, die om in termen van deze tijd te spreken, wijzen op een bestaan van een fulltime ‘salesman’. Veel van de mensen in de koopliedenrangen waren bestuurlijke bureaucraten. Het zich bezig houden met koop en verkoop van goederen was vaak niet meer dan een fase in de carrière van een VOC-dienaar van de categorie van politie en negotie, vrij vertaald bestuur en handel, voor zover die niet al binnen enige jaren aan een tropische ziekte was bezweken. Dit laat zich goed illustreren aan de carrières van de gouverneurs van Ambon. Zij, in de zeventiende en achttiende eeuw 43 in totaal, maakten met elkaar 1087 dienstjaren, waarvan 417, zijnde 38%, in koopmansrangen.¹¹

Laten wij ter verdere illustratie specifiek in zoemen op de koopmansrangen in Ambon in 1694. Er waren daar twee opperkooplieden, waarvan één boven de formatie, vier kooplieden, waaronder één stokoude en blinde gewezen koopman, en vijf onderkooplieden. Het totale personeelsbestand in het gewest Ambon bedroeg 1053, waaronder 52 van de politie en negotie. Dat was dus 5%, een paar procentpunt minder dan Lequin voor de hele VOC in de achttiende eeuw vaststelde. Het percentage koopmansrangen in Ambon stond slechts voor 1%, ook dat was iets minder dan voor de VOC als geheel.¹²

De reguliere opperkoopman van Ambon had een bijzonder groot takenpakket. In zijn beschrijving van het gewest Ambon had

11 G. Knaap, red., *Memories van overgave van gouverneurs van Ambon in de zeventiende en achttiende eeuw* (’s-Gravenhage 1987) [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie 62], xvi-xxiv.

12 NA, VOC 1551, *Beschrijving der zielen en nagelbomen Amboina, 1694*; W.Ph. Coolhaas, red., *Generale Missiven van gouverneurs-generaal en raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie* (Deel 5: ’s-Gravenhage 1975 [Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie 150]), 672.

François Valentijn voor diens werkinstructie maar liefst vier tweekoloms pagina druks nodig. De opperkoopman had de algemene verantwoordelijkheid voor de gewestelijke boekhouding, dat wil zeggen van de financiële middelen, de voorraden in de pakhuizen, de ontlading en belading van VOC-schepen, de bevoorrading van de buitenkantoren, de verstrekking van levensmiddelen aan de functionarissen in het eigen district en op de schepen, toezicht op het wegen en betalen van kruidnagelen en op de inning van de spaarzame belastingen. Daarnaast was hij plaatsvervanger van de hoogste VOC-dienaar in Ambon, de gouverneur. Het enige dat in dit pakket naar handel riekt is het wegen en betalen van kruidnagelen, al moet daarbij direct worden aangetekend dat het hier toch zeker niet om koophandel ging, want er viel feitelijk niets te verhandelen. De Ambonezen waren verplicht al hun kruidnagelen aan de overheid, dat wil zeggen de VOC, te leveren. Niet-leveren was geen optie en de prijs stond van te voren vast, waardoor de leverantie meer weg had van tribuutbetaling dan van vrije handel. De rol van de opperkoopman bij de inname van de kruidnagelen was vooral toe te zien dat alles er eerlijk aan toe ging en de arme Ambonees niet werd benadeeld. Hoewel de opperkoopman in de dagelijkse praktijk dus helemaal geen koopman in de letterlijke zin van het woord was, had hij natuurlijk als geen ander een helder overzicht van de geldelijke en materiële middelen die er omgingen.¹³

Hoe was het met de gewone kooplieden en onderkooplieden in het gewest Ambon? Waar zaten deze mensen? Zojuist is al een keer de term buitenkantoor gevallen. Vanuit de buitenkantoren werden de niet direct onder het hoofdkasteel Victoria ressorterende streken van het gewest bestuurd. Buiten het district Victoria waren er zodoende zes districten, waarvan er vier kruidnagelen produceerden. Van die vier werden er twee door een koopman bestuurd en twee door een onderkoopman. De twee geen kruidnagelen producerende districten

13 Fr. Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën* (Deel 2: Amsterdam 1724), 'Beschrijvinge van Amboina', 289-293; Knaap, *Kruidnagelen*, 315.

waren van minder belang; zij werden slechts door een boekhouder en een sergeant bestuurd. De kooplieden en onderkooplieden van de buitenkantoren werden 'subaltern hoofd' of 'resident' genoemd, belast met het algemeen plaatselijk bestuur, inclusief de administratie. Daarbij hoorde de inname van kruidnagelen en de negotie, dat wil zeggen de verkoop van een klein assortiment door de VOC geïmporteerde goederen. In het district van hoofdkasteel Victoria, direct onder de gouverneur en de opperkoopman, stonden nog één koopman en drie onderkooplieden. Die ene koopman was fiscaal, de hoogste juridische ambtenaar, voornamelijk belast met de algemene rechtsvordering en de uitvoering van vonnissen. De drie onderkooplieden vervulden respectievelijk de functies van soldijboekhouder, geheimschrijver en winkelier. Van deze drie was de laatste in feite de enige bij wiens rang-aanduiding de vlag de lading dekte.¹⁴

Nu zal men mij tegenwerpen: Ambon is niet representatief. Hier bezat de Compagnie van het begin af aan territoriale rechten, hetgeen tot relatief veel bestuurders en weinig echte kooplieden leidde. Laten wij daarom eens kijken naar een gewest dat wel de naam had belangrijk te zijn vanuit het oogpunt van de handel, namelijk Bengalen. Volgens Lequin had de VOC in de achttiende eeuw in Bengalen gemiddeld zo'n 300 personeelsleden, waarvan er ongeveer 48 tot de sector civiele dienstwerkers behoorden, een percentage van bijna 17%, ruim drie keer zoveel als in Ambon en ruim twee keer het algemeen gemiddelde. Dit klinkt goed, maar wanneer men de andere personeelscategorieën in de beschouwing betreft, bijvoorbeeld de score van 51% militairen en maar liefst 23% zeevarenden, dan is er niet echt sprake van een significante afwijking van het algemene VOC-patroon. Er waren in dit uitgestrekte gebied, bijna tien keer Nederland, slechts drie tot vier plaatsen waar de VOC handelskantoren had, waarbij moet worden aangetekend dat het hoofdkantoor in Chinsura in 1743 van een handelskantoor werd

14 Valentijn, 'Beschrijvinge van Amboina', 89-90, 94-95, 100-101, 109-110, 312-333; Knaap, *Kruidnagelen*, 21-25, 287-289, 345-347.

verbouwd tot een heus fort, Gustavus. De VOC had hier weinig territoriale rechten, namelijk slechts enige dorpen tegen betaling in leen. Er waren in Bengalen idealiter drie opperkooplieden, dat wil zeggen de secunde tevens hoofdadministrateur, de fiscaal en de negotieboekhouder, en verder drie kooplieden en negen onderkooplieden. Sommigen van hen hadden taken op het gebied van de textiel- en zijdehandel, waarbij echter moet worden aangetekend dat de contacten met de producenten op het platteland toch meest via Indiase makelaars verliepen.¹⁵ De situatie was in Bengalen dus meer divers dan in Ambon, maar ook weer niet zodanig dat het beeld van de VOC als geheel er significant door verandert.

Geweld voor goederen

Dat er zo weinig personeelsleden bij de koophandel in de letterlijke zin van het woord betrokken zouden zijn, had men bij de oprichting van de VOC niet voorzien. Het vanwege de Staten-Generaal verleende Octrooi van 20 maart 1602 had weinig oog voor wat er buitengaats, laat staan in Azië, zou gaan en diende te gebeuren. Het Octrooi, voor een periode van 20 jaar verleend, kende 46 artikelen. Veruit de meesten daarvan betroffen organisatorische en financieel-economische zaken in de Republiek zelf. Artikel 34 verleende de VOC het monopolie van scheepvaart en handel in het gebied tussen Kaap de Goede Hoop en de Straat van Magellanes, het zogenaamde Octrooigebied. Artikel 35 gaf de VOC daar ‘statelijke rechten’ vanwege de Staten-Generaal, bijvoorbeeld om ‘mette Princen ende Potentaten verbintenissen ende contracten te maeken [...] Mitsgaders aldaer eenige forteressen, ende versekertheden te bouwen.’ Verder mocht zij ‘Gouverneurs, volck van oorloge, ende Officiers van Justitie’ aanstellen.¹⁶

15 Lequin, *Het personeel*, 117, 119, 155-159, 245-246.

16 M. Witteveen, *Een onderneming van landsbelang; De oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in 1602* (Amsterdam 2002), 9, 57, 94-96.

De aanvankelijk uitgezonden admiralen van de VOC bleken de handen vol te hebben aan de implementatie van de paar 'statelijke' artikelen uit het Octrooi en wel zodanig, dat het moeilijk was om de VOC überhaupt overeind te houden. De vijand bleek niet alleen te zijn de gecombineerde Kroon van Spanje en Portugal, die in Europa de Republiek naar het leven stond. Ook met Aziaten waren de relaties vaak gespannen en werd er veel gevochten. Dat had men al kunnen weten, want had Cornelis de Houtman, de ontdekker van de zeeweg naar Indië, begin september 1596 op de rede van Bantam niet alleen offensieve actie gevoerd tegen Portugezen, maar ook tegen de Bantammers? En was diezelfde De Houtman niet op 11 september 1599 bij een verrassingsaanval op de kust van Atjeh gesneuveld? Zonder de inzet van geweldsmiddelen en de vestiging van forten aan land was het de VOC feitelijk onmogelijk om voldoende relatief laag geprijsde producten voor de markt in het vaderland te krijgen. De directie van de VOC in de Republiek gaf dan ook al spoedig signalen af dat het beter was 'de negotie [te] postponeren ende eerst de oorloge bij der hant [te] vatten'. Geheel in deze lijn adviseerde in 1614 een nog jonge Jan Pieterszoon Coen, de latere gouverneur-generaal, aan de directeuren in zijn 'Discoers' de rijke handel rond de Indische Oceaen en in Oost-Azië door een gericht aanvalsplan in handen te krijgen.¹⁷

De expeditionaire kost voor de commerciële baat te laten uitgaan ging al vrij snel de omvang van het aandelenkapitaal te boven, met als gevolg late en onregelmatige uitbetaling van dividend. Financieel kon het hoofd alleen boven water gehouden worden door zich

17 H.T. Colenbrander, *Jan Pietersz Coen; Levensbeschrijving* (s-Gravenhage 1934), 451-452, 462-465, 468-470; H. Terpstra, 'De Nederlandsche Voorcompagnieën', in: F.W. Stapel, red., *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië* (Deel 2: Amsterdam 1938), 339-340, 387-388; A. de Booy, red., *De derde reis van de VOC naar Oost-Indië onder het beleid van admiraal Paulus van Caerden, uitgezeld in 1606* (Deel 1: s-Gravenhage 1968) [Werken Linschoten-Vereeniging LXX], 13; O. Gelderblom, A. de Jong, J. Jonker, 'An Admiralty for Asia; Business Organization and the Evolution of Corporate Governance in the Dutch Republic, 1590-1640', in: J.G.S. Koppell, red., *Origin of Shareholder Advocacy* (New York 2011), 47.

structureel in de korte termijn schulden te steken. De VOC overleefde de eerste twee decennia van haar bestaan, dat wil zeggen tot aan de Octrooiverlenging van 1623, dan ook louter door hulp van de staat, onder meer door haar toe te staan de verantwoordingsplichten ten opzichte van de aandeelhouders te negeren. Langzamerhand begon de expeditionaire kost toch tot een financiële baat te leiden, want vanaf omstreeks 1630 werd er doorgaans wel jaarlijks dividend uitgekeerd, zij het dat het tot 1645 duurde voordat het verschijnsel dividend in natura, voornamelijk in specerijen, tot het verleden behoorde. In de periode tot 1630 was in Octrooigebied een infrastructuur tot stand gekomen, aangestuurd door de gouverneur-generaal in Batavia, die mede door inzet dan wel dreiging met grootschalig geweld, er voor zorgde voldoende producten voor de markt in de Republiek te bemachtigen. Jan Pieterszoon Coen had hieraan substantieel bijgedragen, onder meer door de verovering van Jayakarta alias Batavia in 1619 en de Banda eilanden in 1621. Gedurende de ruim halve eeuw na de dood van Coen, in 1629, zouden mannen als Anthonie van Diemen, Rijcklof van Goens en Cornelis Speelman het imperiale plan van Coen in gemodificeerde versie door militaire expedities vorm blijven geven.¹⁸

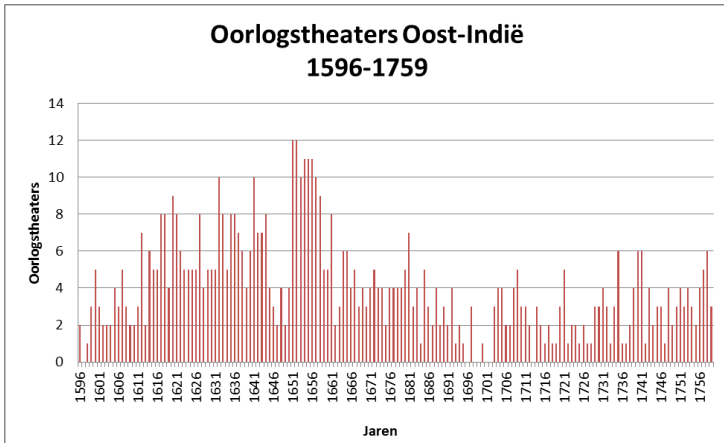
De activiteiten van de VOC in Octrooigebied waren in de zeventiende eeuw dus voor een zeer groot deel politiek-militair van aard. Dit werd mij nog eens extra duidelijk toen ik in 2008 voorbereidend onderzoek deed voor een binnenkort te verschijnen collectieve publicatie over de vroegmoderne militaire geschiedenis van Nederland overzee.¹⁹ Dat vooronderzoek had plaats in bronnenpublicaties, in het bijzonder in de *Generale Missiven van gouverneurs-generaal en raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*.²⁰ Ik verdeelde de informatie

18 J.P. de Korte, *De jaarlijkse financiële verantwoording in de Verenigde Oostindische Compagnie* (Leiden 1984), 67–68, 71; H. den Heijer, *De geotroieerde compagnie; De VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap* (Deventer 2005), 55, 59, 65–66, 136; Gelderblom e.a., 'Admiralty for Asia', 31, 38–40, 48.

19 G.J. Knaap, H. den Heijer, M.A.G. de Jong, *Oorlogen overzee; Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1596-1814* (Amsterdam, te verschijnen).

20 Deze serie is vanaf 1960 door W.Ph. Coolhaas, J. van Goor, J. Schooneveld-

over de gewelddadige acties van leger en vloot van de VOC en haar voorgangers tot 1760 in een database over 36 regio's. Dat ik tot slechts 1760 doorzichtig had te maken met het simpele feit dat de tot op heden uitgegeven delen van de *Generale Missiven* nog niet verder dan tot omstreeks dat jaar reiken. De uitkomst was dat over een periode van 165 jaar de Nederlanders jaarlijks gemiddeld in vier regio's militair slaags raakten met tegenstanders. In de tijd varieerden de uitkomsten jaarlijks van 0 tot 12 conflicten. Slechts in 7 van de 165 jaren werd er niet gevochten; vijf daarvan lagen rond 1700. Het aantal jaren waarin er op 10, 11 of 12 strijdtonelen tegelijk werd gevochten bedroeg 9. Dat betrof vooral de periode 1652 tot en met 1658, jaren waarin er in het Oosten van Indonesië zwaar werd gevochten met Ambonezen, Ternatanen en Makassar en op Ceylon en het Indiase subcontinent op meerdere fronten tegelijk met de Portugezen. Deze cijfers tonen aan dat oorlog de VOC als het ware aankleefde, dat zij gewapende confrontaties bepaald niet uit de weg ging en dat gebruik van geweld 'ordinary business' was.

Oosterling en H. s'Jacob in dertien delen in de Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie, uitgebracht. Zij is thans gevorderd tot 1762 en zal in de toekomst worden doorgetrokken tot 1800. Een digitale versie is raadpleegbaar op <http://resources.huysens.knaw.nl/retroboeken/generalemissiven/>.

De resultaten van dit voorbereidend onderzoek bevestigen dat er in de zeventiende eeuw meer gewelddadige conflicten waren dan in de achttiende. Het is echter bepaald niet zo dat met het einde van de verhoogde expansionistische fase omstreeks 1685 de VOC een pacifieke organisatie werd. Na 1685 was er, in weerwil van een meer consolidatie-gericht beleid, bij gelegenheid nog steeds sprake van expansionisme, zij het met enige tegenzin. Regelmatig kon de status quo in bepaalde gebieden alleen gehandhaafd worden door nieuwe interventies en/of territoriale uitbreiding. De strijdkrachten van de VOC groeiden derhalve nog steeds in omvang. In 1691 waren er ruim 12.000 militairen en zeelieden in het Octrooigebied, in de decennia rond 1750 jaarlijks gemiddeld bijna 20.000, om daarna geleidelijk aan wat af te nemen tot ongeveer 15.000 omstreeks 1790. Wanneer de krijgsmacht van de VOC niet in oorlog verwickeld was werd zij nauwelijks ingekrompen, maar in garnizoen gehouden om de status quo te bewaken.²¹

Versrijningsvormen van de VOC-staat

Hiervoor stipte ik al even aan dat ik de landmonsterrollen had geanalyseerd voor het jaar 1760. De VOC had toen het personeel over 23 gewesten verdeeld.²² De strijdkrachten, uitgedrukt in mannen van leger- en zeedienst, waren ruimschoots aanwezig. De militairen en zeelieden, maakten respectievelijk 57 en 16%, dus samen 73%, van de totale personeelssterkte uit. Nadere beschouwing van de cijfers leert dat er, afgezien van China en Japan, geen enkel gewest was dat onder de 50% scoorde. Maar liefst 16 gewesten scoorden zelfs boven de 73%. Verder kon geconstateerd worden dat de VOC in slechts 4 van de 23 gewesten geen steunpunten in de vorm van vestingwerken

21 Knaap, Den Heijer, De Jong, *Oorlogen overzee*, hoofdstuk 6.

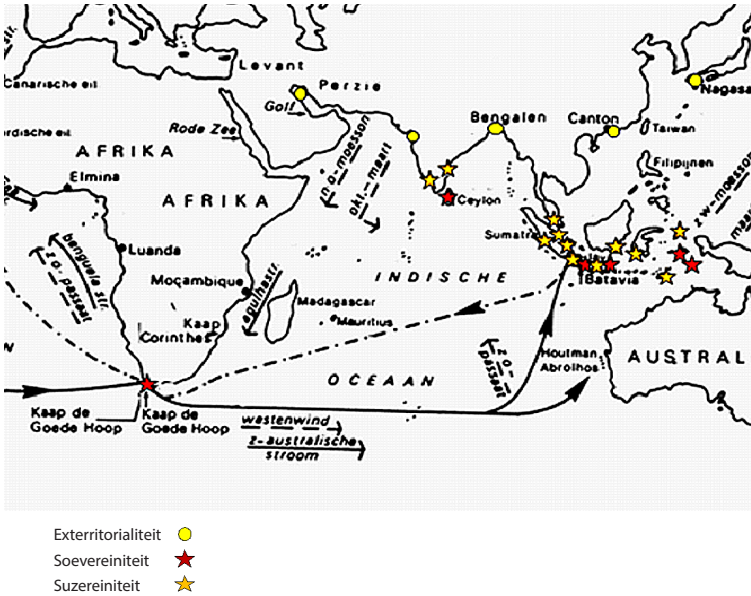
22 Te weten Batavia, Cheribon, Java's Noordoostkust, Timor, Banda, Molukken, Ambon, Makassar, Bandjarmasin, Japan, China, Bantam, Sumatra's Westkust, Palembang, Djambi, Malakka, Bengalen, Coromandel, Ceylon, Malabar, Surat, Perzië en Kaap de Goede Hoop.

had. Behalve China en Japan waren dat Djambi en Surat. In 5 gevallen beschikte de VOC over minder dan 50 zeelieden en soldaten. Dit geringe aantal viel niet één op één samen met 'vestingloosheid'. Onder deze waren ook gewesten met een vesting, maar waar het 'risico' voor de VOC zodanig gering was, dat met een klein aantal gewapenden konden worden volstaan. Een getal van 10 van de 23 gewesten had meer dan 500 zeelieden en militairen.

Wanneer de politieke status van de VOC in de gewesten in de beschouwing wordt betrokken, dan blijken er in feite drie varianten te bestaan: exterritorialiteit, suzereiniteit en soevereiniteit. Met de status van exterritorialiteit wordt bedoeld, dat de machthebbers van een bepaald gebied de VOC toegang verleenden voor handelsactiviteiten en haar daarbij bijzondere rechten verleenden. Voorbeelden van zulke rechten waren vrijwaring van de lokale rechtspraak voor het VOC-personeel, grond voor de bouw van een handelskantoor of een vesting, gezag over een enkel dorp in de omgeving en/of bepaalde belastingvoordelen. Bij suzereiniteit was juist het tegenovergestelde het geval. Hier was de VOC de hegemoniale macht in de regio, die overigens slechts mondjesmaat door haar bezet werd. De staatsmacht werd daardoor niet rechtstreeks door de VOC zelf uitgeoefend, maar indirect via vazallen, door lokale vorsten in de functie van 'leenman'. Om de suzereiniteit te kunnen waarmaken, dat wil zeggen de vazallen bij de les te houden, waren echter militaire steunpunten en patrouillevaartuigen onontbeerlijk. In en rond zulke steunpunten was de VOC dan weer wel zelf heer en meester. Bij soevereiniteit tenslotte oefende de VOC geheel zelf en direct het gezag uit over een bepaald territorium en de bijbehorende bevolking, die dan meestal door een lokale, door de VOC benoemde ambtsadel dan wel door dorpschoude werd aangestuurd. In 1760 waren er 5 gevallen van exterritorialiteit, 12 van suzereiniteit en 6 van soevereiniteit. De 6 gevallen van soevereiniteit waren Batavia, Java's Noordoostkust, Banda, Ambon, Ceylon en Kaap de Goede Hoop. De 5 van exterritorialiteit waren Japan, China, Bengalen, Surat en Perzië. In de 18 gewesten met soevereiniteits- of suzereiniteitsverhoudingen waren er 12 waarvan

het gefortificeerde hoofdkwartier een direct gevolg was van een verovering.

Vormen van de VOC-presentie in 1760

Zowel bij de situaties van exterritorialiteit als suzereiniteit schraagde de VOC haar belangen tevens door verdragen met lokale machthebbers. Van zulke verdragen, ook wel contracten genoemd, zijn er in twee eeuwen tijd zo'n duizend gesloten.²³ Heel in het begin, vóór 1600, waren de Nederlanders nog zo naïef te denken dat er door vrije handel een mooie voorraad handelsproducten zou binnenkomen. Vrij snel werden zij echter geconfronteerd met

23 De verdragen zijn uitgegeven in J.E. Heeres, F.W. Stapel (red.), 'Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum; Verzameling van politieke contracten en verdere verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van privilegebrieven aan hen verleend, enz.', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 57 (1907), 87 (1931), 91 (1934), 93 (1935), 96 (1938). Het zesde en laatste deel van de serie werd door het KITLV separaat buiten de *Bijdragen* gepubliceerd (s-Gravenhage 1955).

bijzondere heffingen, eenzijdige vaststelling van prijzen en van manipulatie van het aanbod van de kant van Aziatische tegenspelers. Vervolgens ging de VOC mee in de beperking van de vrije markt, bijvoorbeeld door zelf eenzijdig lage prijzen vast te stellen, het alleenrecht van de uitvoer van een bepaald product op te eisen en de tussenhandel daarvan geheel te verbieden. Somers, die de verdragen in zijn algemeenheid heeft geanalyseerd, stelt zeer terecht dat de VOC zich in deze overeenkomsten als staatsmacht representeerde en dat de verdragen voorzagen in een beleid, 'dat paste in het streven naar machtsoverwicht met behoud van partnerschap'.²⁴ Door de inperking van de internationaal politieke en economische bewegingsruimte van een aantal Aziatische tegenspelers, in de zin dat zij geen diplomatieke relaties en dito handelscontacten mochten onderhouden met derde partijen, was echter sprake van een onevenwichtig of asymmetrisch partnerschap. Met andere woorden het ging hier om 'ongelijke verdragen', een situatie identiek aan het China van de negentiende eeuw, waar westerse mogendheden door 'gun boat diplomacy' de eerste viool speelden.

Macht en winst

Dat macht uiteindelijk doorslaggevender kon zijn voor de realisatie van winst dan koopmansgeest wordt sowieso duidelijk als men kijkt hoe die winst dan wel werd gemaakt. Glamann, de pionier van de 'commercial history' van de VOC, laat zien dat tegen 1670 bij verkoop in de Republiek het grootste deel van de winst, namelijk 81%, werd gerealiseerd, op 1) peper, 2) de vier specerijen en 3) de ruime categorie textiel, zijde, katoen etc. Ruim een eeuw later, tegen 1780, werd volgens Jacobs 80% van de winst gerealiseerd achtereenvolgens op 1) de ruime categorie textiel-achtige stukgoederen, 2) de vier

24 H. Terpstra, 'Enige opmerkingen over het bedrijf der Oostindische Compagnie', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 57 (1942), 11-13, 16-18; J.A. Somers, *De VOC als volkenrechtelijke actor* (Gouda 2001), 247-248.

specerijen en 3) de bijeengenomen categorie van thee en koffie. De peper, in de zeventiende eeuw het voornaamste product, was hoofdzakelijk afkomstig van Bantam, Palembang en Malabar. Allemaal gebieden waar de VOC uiteindelijk suzereiniteit verwierf en waar de Aziatische vorsten uit hoofde van ongelijke verdragen verplicht waren alle peper van hun onderdanen tegen vaste, niet marktconforme prijzen aan de VOC te leveren. Na veel wapengekletter kwamen de vier specerijen, te weten nootmuskaat en foelie, kruidnagelen en kaneel, respectievelijk van Banda, Ambon en Ceylon, in handen van de VOC. Zij was hier soeverein en gaf de bevolking simpel, dus op gezag van haar 'hoge overheid', opdracht om de hele oogst tegen een vaste prijs te leveren. Koffie en thee hadden vanuit het oogpunt van de consumptie wel overeenkomsten, maar waren qua productie zo verschillend, dat zij hier gescheiden behandeling verdienen. De in de achttiende eeuw van belang wordende koffie werd in eerste instantie door de VOC betrokken van inheemse handelaren in Jemen. Spoedig zette de VOC echter een 'eigen' productiegebied op in de hoog- en berglanden achter Batavia en Cheribon, waar zij respectievelijk de soevereiniteit en de suzereiniteit uitoefende. Ook hier werden gezagsverhoudingen aangewend voor eenzijdige leveringsvoorwaarden.²⁵

Glamanns categorie textiel-achtige goederen betrof zeer uiteenlopende producten, waarvan sommigen slechts een beperkt belang hadden in het assortiment. De echte stukgoederen, de kleden of geweven stoffen, waren de belangrijkste groep in deze categorie. Die waren voornamelijk afkomstig uit Coromandel, Bengalen en, in mindere mate, Surat. In Coromandel, waar de VOC in een enkele streek suzerein was, deed zij soms direct zaken met de wevers op het

25 K. Glamann, *Dutch Asiatic Trade, 1620-1740* (Copenhagen 1958), 12-15, 75, 92, 187-188, 207; G.J. Knaap, 'Coffee for Cash; The Dutch East India Company and the Expansion of Coffee Cultivation in Java, Ambon and Ceylon 1700-1730', in J. van Goor (red.), *Trading Companies in Asia, 1600-1830* (Utrecht 1986), 37-38, 43, 46-47; E.M. Jacobs, *Merchant in Asia; The Trade of the Dutch East India Company during the Eighteenth Century* (Leiden 2006), 62-68, 270-275.

platteland. In Bengalen en Surat, waar de VOC hooguit exterritoriale rechten had, werkte zij vaker met Indiase makelaars als tussenpersoon. Bij de textielhandel dient te worden opgemerkt, dat deze niet alleen substantieel winstgevend was bij verkoop in de Republiek. Oorspronkelijk was de VOC in kleden van Coromandel gaan handelen omdat zij die producten ook nodig had voor de verwerving van peper en specerijen in Zuidoost-Azië. Later zou de VOC in alle gewesten waar zij soeverein dan wel suzerein was goed op invoermonopolies van Indiase kleden verdienen. Iets dergelijks deed zich voor bij de opium, grootschalig ingekocht bij de producenten in Bengalen en in Batavia exclusief voor verdere distributie van de hand gedaan. De zojuist van de koffie afgescheiden thee werd aanvankelijk gekocht van op Batavia voerende koopvaarders uit China. Vervolgens ging de VOC daarnaast, net als de Europese concurrenten, ook thee halen in China zelf, in Canton, waar werd ingekocht van een gilde van grote kooplieden. Zowel bij de Chinese thee als bij de Indiase textiel en Bengaalse opium was dus bij levering sprake van koophandel, zij het dat die plaats had in vaak sterk door de plaatselijke overheid gereguleerde markten.²⁶

Conclusie uit het voorgaande is dat de VOC haar winsten vooral maakte op producten, die niet in een vrije markteconomie waren verworven. Een ‘vrije markt economie’, het ideale institutionele model van de economische wetenschap sinds Adam Smith, is überhaupt een problematisch begrip in de context van de tijd en het operatiegebied van de VOC. De brutowinst, het verschil tussen aankoop en verkoop, zou bij vrije marktomstandigheden zwaar onder druk hebben gestaan en wel zodanig dat het voortbestaan van de VOC in het geding was. De aankoopprijs moest kunstmatig gedrukt worden; dito de verkoopprijs opgekrikt, onder meer door het aanbod te reguleren. Eliminatie van concurrenten en de

26 Glamann, *Dutch Asiatic Trade*, 121, 131-134, 139-140, 216, 218, 220, 232-233; J.J. Steur, *Herstel of Ondergang; De voorstellen tot redres van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, 1740-1795* (Utrecht 1984), 187-188; Jacobs, *Merchant in Asia*, 91-94, 97-98, 128-130, 242-243, 279.

creatie van een markt van ‘imperfect competition’, ‘onvolledige mededinging’,²⁷ was het parool. Dat was een kwestie van macht, niet van Hollandse koopmansvaardigheden. De VOC streefde daarom zowel monopolies als monopsonies na, respectievelijk situaties waarin zij de enige aanbieder dan wel de enige afnemer was. En als dat niet lukte probeerde zij op zijn minst een dominante speler op de markt te zijn, dat wil zeggen een oligopolist bij de verkoop of een oligopsonist bij de inkoop. Zowel bij de peper als de specerijen en de koffie was in de productiegebieden sprake van monopsonie, van ‘dwangcultures’ op hoog gezag. Bij de textiel en de thee speelde de VOC daarentegen op zijn hoogst de rol van oligopsonist. In veel markten in Azië was de VOC oligopolist op het terrein van de fijne specerijen. Monopolistisch was de VOC op de afzetmarkt in veel van haar eigen gewesten in Azië wat betreft producten als Indiase textiel en opium. Het meest lucratieve monopolie was echter de import in de Republiek, rechtstreeks uit Azië.

Hoe moeten wij de VOC wat betreft haar praktijken nu karakteriseren? Koloniaal historicus Terpstra zag, omstreeks 1940, in de afwezigheid van effectief oppertoezicht van de Staten-Generaal alsmede de rechten bij Octrooi verleend aanleiding de VOC een ‘staat-buiten-de-staat’ te noemen. Hiervoor heb ik duidelijk gemaakt dat de kooplieden van de VOC eigenlijk meer bezoldigde bestuurders, bureaucraten *avant-la-lettre*, dan mannen van de handel waren. Zij werden weer omringd door een omvangrijke gewapende macht, van militairen en gemilitariseerde zeelieden. Overzee was de VOC dus meer staat dan onderneming. Dit begon al in het eerste decennium van de zeventiende eeuw. De zwaarbewapende vloten die de VOC uitzond, werden niet geleid door opperkooplieden maar door een admiraal. Utrechtse historici onder leiding van Gelderblom spraken kort geleden dan ook van een ‘Admiralty for Asia’. In 1609 werd de figuur van de admiraal vervangen door die van de gouverneur-

27 De eerste theoreticus op dit terrein was Joan Robinson. Zie J. Robinson, *The Economics of Imperfect Competition* (London 1945, zesde druk), 3-5.

generaal, een teken dat de VOC aan land wilde. De VOC aan land had vanaf het begin af Aziatische onderdanen, in casu koloniale trekken. Haar imperium ontwikkelde zich in de loop van de tijd tot een lappendeken van soevereine en suzereine rechten, die veel gelijkenis vertoonde met de negentiende-eeuwse koloniale staat in de gordel van smaragd. De VOC was in de praktijk een Nederlandse onderneming, wiens 'core business' was een koloniale staat te exploiteren om door ongelijke relaties verworven Aziatische handelsgoederen thuis met grote brutowinsten van de hand te doen.²⁸

Tenslotte: de VOC-mentaliteit. Als de core business van de VOC overzee om koloniale verhoudingen draaide, dan moet de VOC-mentaliteit anders gedefinieerd worden. Gedurfd was die mentaliteit zeker, maar de durf overzee was meer die van de staatsman en de militair dan die van de koopman. De VOC-mentaliteit kan daarom beter in termen van een imperialistische houding worden geformuleerd. Het succes van de VOC afschilderen als louter het resultaat van Hollands commercieel ondernemerschap is een mystificatie, die past in het beeld dat Nederland van zichzelf in deze post-koloniale wereld tracht te creëren.

Meneer de Rector, dames en heren. Aan het eind gekomen van mijn inaugurele rede wil ik mij nog tot enige personen richten. In de eerste plaats wil ik mijn dank uitspreken aan het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis en haar directeur, Lex Heerma van Voss, voor de instelling van deze bijzondere leerstoel en de bereidheid mij daarvoor vrij te stellen. In de tweede plaats gaat mijn dank uit naar de Universiteit Utrecht, in het bijzonder de Faculteit Geesteswetenschappen, om deze leerstoel een plaats te geven. Dat mij deze eer thans toevalt, is mede te danken aan de voortdurende steun van het thuisfront, in de eerste plaats van mijn echtgenote, Eddyana Triwahyu Kurniawati, en in de tweede plaats van onze jongens, Eddy en Peter. Ook daarvoor bij deze een hartelijk woord van dank.

28 Terpstra, 'Enige opmerkingen', 1; Gelderblom e.a., 'Admiralty for Asia', 31-32.

Voor mij betekent deze leerstoel ook een terugkeer naar het Utrechtse, waar ik in 1971 mijn studie geschiedenis begon als ‘uitgelote’ student en als gepromoveerd historicus medio jaren ’80 afscheid nam. Anno 2014 is er onnoemelijk veel veranderd. Mijn promotor, Theo van Tijn, is al jaren terug overleden en mijn copromotor, Jurrien van Goor, al geruime tijd gepensioneerd, hoewel nog steeds volop actief in het vak. Aan Jurrien van Goor dank ik überhaupt de beslissing om in de wetenschap door te gaan door zijn suggestie een promotievoorstel te schrijven, dat over de demografische structuur van de nederzettingen van de VOC in Azië zou moeten gaan. De promotie is er gekomen, maar niet over de nederzettingen, wel over Ambon in de VOC-tijd. Het nederzettingen-verhaal is er enigszins gewijzigd toch gekomen, althans ik beschouw de dissertatie van Remco Raben gedeeltelijk als zodanig. En via Remco kom ik op mijn nieuwe Utrechtse collega’s, in de eerste plaats die van de afdeling Geschiedenis Internationale Betrekkingen onder leiding van Duco Hellema. Mijn dank voor de goede ontvangst. Ik hoop dat wij de komende jaren goed kunnen samenwerken op het terrein van het onderwijs en dat mijn specialisatie, overzeese en koloniale geschiedenis, daarin een plaats kan krijgen. Wat betreft het onderzoek hoop ik een brug tussen Utrecht en Huygens ING te slaan.

Dames en heren studenten. Nederlandse geschiedenis speelt zich niet alleen af binnen de grenzen van Nederland. Nederlanders zijn naar alle uithoeken van de aarde uitgezwermd en hebben zich daar op uiteenlopende manieren gemanifesteerd. Ik zal vaak aandacht vragen voor ‘tropisch Nederland’, dus Nederlands Oost- en West-Indië. Fascinerende geschiedenissen die, vrij naar een opmerking van wijlen de socioloog Jacques van Doorn, gekenschetst kunnen worden als ‘Nederlands grootste avontuur’.²⁹

Ik heb gezegd.

29 J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië; Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994), 11.

Curriculum Vitae

Gerrit Knaap is senior-onderzoeker bij het Huygens ING. Hij studeerde en promoveerde aan de Universiteit Utrecht. Voorheen vervulde hij diverse functies op het gebied van onderzoek en onderwijs, onder meer bij de Universiteit Utrecht, de Vrije Universiteit, de Universiteit Leiden en het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde. Hij was medeoprichter/secretaris van de Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië en tevens initiator van het VOC-Kenniscentrum (www.voc-kenniscentrum.nl). Vanwege het Huygens ING is Gerrit Knaap bijzonder hoogleraar aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht. De leeropdracht is 'Overzeese en koloniale geschiedenis'. Zijn onderzoeksbelangstelling gaat uit naar de geschiedenis van Nederland in Azië en het Zuid-Atlantisch gebied, in het bijzonder in de koloniale tijd. Op dit grote terrein legt hij de nadruk op de interactie tussen Westerse en niet-Westerse personen en instellingen.

Belangrijkste publicaties

Shallow Waters, Rising Tide; Shipping and Trade in Java around 1775. Leiden 1996. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 172. xii + 255 pp.

Tweede herziene druk *Kruidnagelen en Christenen; De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Ambon 1656-1696.* Leiden 2004. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 212. xii + 420 pp.

Monsoon Traders; Ships, Skippers and Commodities in Eighteenth-Century Makassar. Leiden 2004. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 224. [in samenwerking met Heather Sutherland] xii + 269 pp.

Cephas, Yogyakarta; Photography in the Service of the Sultan. Leiden 1999. KITLV. [met een bijdrage van Yudhi Soerjoatmodjo] 136 pp.

Geredigeerde bundel *De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie.* Leiden 2002. Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 197. [in samenwerking met Ger Teitler] xiv + 424 pp.

De laatste uitgaven in deze reeks zijn:

- David Pascoe, *Author and Autopilot: The Narratives of Servomechanics* (2010)
- Bert van den Brink, *Beeld van politiek* (2010)
- Joost Raessens, *Spelenderwijs. De ludische wending in de mediatheorie* (2010)
- Peter Galison, *The Objective Image* (2010)
- Frans Timmermans, *Het Europees Project in een mondiaal perspectief – ‘chez nous – de nous – et avec nous!’* (2010)
- Frans W.A. Brom, *Thuis in de technologie* (2011)
- Joris van Eijnatten, *Beschaving na de cultural turn. Over cultuur, communicatie en nuttige geschiedschrijving* (2011)
- Joanna Bourke, *Pain and the Politics of Sympathy, Historical Reflections, 1760s to 1960s* (2011)
- Leo Lentz, *Let op: Begrip verplicht! Begrijpelijkheid als norm in de wet* (2011)
- Jos J.A. van Berkum, *Zonder gevoel geen taal* (2011)
- Martti Koskeniemi, *Histories of International Law: Dealing with Eurocentrism* (2011)
- Michael W. Kwakkelstein, *Het wezen van de schilderkunst volgens Leonardo da Vinci. Over de verhouding tussen kunsttheorie en de praktijk van de schilder in de Renaissance* (2011)
- Peter-Ben Smit, *De canon: een oude katholieke kerkstructuur?* (2011)
- Els Stronks, *Loden letters, digitale dartels* (2012)
- Bob G.J. de Graaff, *De ontbrekende dimensie: intelligentie binnen de studie van internationale betrekkingen* (2012)
- Christian Lange, *The Discovery of Paradise in Islam* (2012)
- Femke Halsema, *David en Goliath 2.0. Versterken Social Media de mensenrechten?* (2012)
- Birgit Meyer, *Mediation and the Genesis of Presence. Towards a Material Approach to Religion* (2012)
- Joan Wallach Scott, *Emancipation and Equality: A Critical Genealogy* (2012)
- Ton Hoenselaars, *Overleven met Shakespeare* (2012)
- Michael Burke *Rhetorical Pedagogy: Shaping an Intellectually Critical Citizenry* (2013)
- Marieke Teeuwen *Stemmen van de zijlijn: De organisatie van kennis in middeleeuwse handschriften* (2013)
- Tine De Moor, *Homo cooperans. Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving* (2013)
- Rick de Graaff, *Taal om te leren. Didactiek en opbrengsten in tweetalig onderwijs* (2013)

Colofon

Copyright: Gerrit Knaap, 2014

Vormgeving: Communicatie & Marketing, faculteit
Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht

Druk: Drukkerij Excelsior

Deze uitgave is gedrukt in een oplage van 350

ISBN 978-94-6103-041-2

Afbeelding omslag: H. Rolland, Aftekening van uniformen voor
militairen in Indië, 1783. Nationaal Archief, 4 VEL 1226

In de collectieve herinnering van Nederland staat de VOC bekend als een van de grootste successen uit de Gouden Eeuw. Prof. dr. Gerrit Knaap verplaatst het perspectief op de VOC van de directeuren in het vaderland naar het personeel op de schepen en vestigingen overzee. De ‘core business’ van de VOC overzee leek volgens hem meer op het exploiteren van een koloniale staat dan op het leiden van een onderneming.

De VOC wordt gezien als een van de grootste internationale handelsondernemingen van haar tijd, die het maar liefst twee eeuwen uithield – een prachtig resultaat van wat ‘Hollands koopmanschap’ vermag. Jan-Peter Balkenende hield in 2006 de Tweede kamer ‘de VOC-mentaliteit’ dan ook voor als recept voor het economisch herstel van het land.

Knaap belicht een heel andere kant van het succesverhaal. Hij gaat op zoek naar de kooplieden van de VOC en constateert dat die overzee vaak meer op bestuurders dan op ondernemers leken – bestuurders die bovendien omringd waren door een omvangrijke gewapende macht. Dat was een kwestie van levensbelang. De VOC maakte de grootste winsten uiteindelijk niet door vreedzaam handel te drijven, maar door markten naar haar hand te zetten door de inzet van militaire en politieke middelen.

Gerrit Knaap is bijzonder hoogleraar aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht, vanwege het Huygens ING.